

“Яруу үгт, утга сайт бичиг”-ийг дуун хөрвүүлэх дуршил

**/Цахар гэвш “Мэргэд гарахын орон” дахь
дуун хөрвүүлгийн эшийн зарчмыг “Субашид”-ын
орчуулгад баримталсан нь/**

Го.Аким¹ (доктор, профессор)

**Огоот амраг сэтгэлийг баригч
Эхээс ургасан яруу үгсийн цэцгийн чуулганыг
Угаас баясан дуршихын хуруугаараа
Огоот авч сацах нь энэ мэт болой**

Цахар гэвш ЛУВСАНЧҮЛТЭМ

*Хэрэв номын утгыг мэдэхгүй хүн
Хэр мэт сайн шастирт хаанаас дурлах
Хэтэрхий эрдэнэсээр хэлхсэн алтан чимэг
Хэдий сайхан боловч үхэр үл дурлах мэт*

Цастын орны Саж Бандид Гунгаажалцан Бандида “Сайтар номлосон Эрдэнийн сан Субашид” хэмээх шастираа ийн айлджээ. Алтан нарны орны лам эрдэнийн гэгээн Цахар гэвш Лувсанчүлтэм гүүш ийн дуун хөрвүүлжээ.

“Номын утгыг мэдэж сайн шастирт дурладаг” эрхэм мэргэд та бүхэнд өлзий учрал бүрдсэн энэ өдрийн амгаланг өвгөн бичээч миний бие айлтгаж байна аа.

*Гайхамшигт дээд номын баясахуй цэцэглигт
Гайхамшиг номлох, сонсохын дуун эгшигийг машид дуурсган
Гайхамшигт бясалгал бүтээлийн амтат рашааныг
Гайхамшигтайяа гэр таалагсаар эдлэгсээрийн агаараас
Яруу үгт болоод утга сайт бичиг хийгээд
Ялангуяа хоёр зүйл сайн номлол тэнгэрийн хэв сэлтийг
Чиний хүрч ирэгснээр миний сэтгэл дор
Илэрхий бясалган дуршил цаглашгүй төөрөв (1.208)*

¹ МУ-ын соёлын гавьяат зүтгэлтэн, дуун хөрвүүлэгч

Цахар гэвштэн номын амтанд орсноо ийн шүлэглэжээ. Чингэж шүлэглэсэн Цахар гэвш гэж хэн байв аа? Ариун сүсгээр гэгцэл Лувсандорж, бичээч Жүрмэдданзан нарын туурвисан “Лам эрдэнийн гэгээний намтар оршвой”-гоор бол Цахар гэвш нь “Юн Хэ гүнд долоон жилийн нүүр үзэх болтол сууж, Цанидын дуйраагаас эхлэн далай мэт их гол ёснуудад сонсох, судлах сургууль хийгээд аврал дээд богд Ажаа гэгээнтний дэргэдээс хязгаарлашгүй олон судар тарнийн номыг олсон тэргүүтнээр сонсох санахын үйл нүгүүдээ сайтар төгсөөд гүн бөгөөд агуу их далай мэт гол ёснуудын чинад хязгаарт нь хүрч далай дор орсон Сартваахи бээр сэтгэлчлэн чандманийг олсон мэт...” (2.191) хүн байжээ. Энэ нь өөр үгээр хэлвээс билиг бэлгийн чинад хязгаарт хүрсэн гэсэн үг гэж молхи би мунхаглаж байна. Ийм хүн Монголд олон байсан гэж үү? Ээ дээ цөөн байсан байх аа. Улбируулан өгүүлбээс, “... Ялгуусны сайн зарлиг бүгдийг нэгэн бодгалийн зэрэг болгон эвлүүлсэн увдис Бодь мөрийн зэргийн оньс бүгдийг нэгэн нь сайтар сэтгэлдээ багтаан ...” (3.191) гэж өгүүлжээ. Эгүүнээс үзэх ахул Богд Зонховын “Бодь мөрийн зэргийг уг үндсээр нь судалсан байжээ. Энэ тухайтад нэгэн яриа буй нь, Цахар гэвш Богд Зонховын зохиосон “Ламрим” буюу “Бодь мөрийн зэрэг”-ийг Зонхов богдын жанч халсны дараа барласныг уншжээ. Гэтэл авцалдаат утгаар нь хөөн бодоход Зонхов богдын яавчиг тэгэж үл бичих зүйл уг номонд байж байлаа. Цахар гэвш энэ тухай төвдийн мэргэдэд айлтгажээ. Богдыг жанч халахад шарилыг суварганд залахдаа бичсэн жинхэнэ эхийг хамт оршоосон байлаа. Хэдийвээр төвдүүд Цахар гэвшийн айлдаж байгаад төдийлөн үл итгэсэн ч бас ч эргэлзэж, суваргыг нээн жинхэнэ эхийг үзсэнд Цахар гэвшийн айлдсан нь зөв байсан гэдэг. Чингэж “Бодь мөрийн зэрэг”-ийн тэр алдааг залруулсан нь монгол гэвш Лувсанчүлтэм байсан байна. Энэ тухай үл өгүүлэн өгүүлэхэд, ийм билиг танхай номч, билиг танхай зохист аялгууч бээр дуун хөрвүүлгийг дээдийн ном бясалгах, яруу найраг туурвихын дайнд үзэж, дөчин сүүдэр зооглох үес Нагаржуна гэгээнтний зохиосон “Ардыг тэжээхүй рашааны дусал”-ыг тайлбар сэлтийн хамт орчуулсан байна. Дөчин хоёр сүүдэр зооглосон үес Банчин эрднийн гэгээнтэн эрт цагт Сайн оюут лам хэмээгдэх болон төрөл авахын дүр үзүүлсэн намтар нууцын бошго хэмээгдэхийг орчуулсан байна. Энэ бүхнийг үл өгүүлэн өгүүлэхэд, “Яруу үгт болоод утга сайт бичиг...илэрхий бясалган дуршил цаглашгүй төрөв” гэсэн гэвштэний дээрх гайхамшигт мөрийг миний бие аймшиггүйе ялихгүй өөрчлөн “яруу үгт болоод утга сайт бичгийг илэрхий бясалган дуун хөрвүүлэх дуршил төрөв” гэж хэлмээр байна. Мэргэний үгэнд халдсаныхаа төлөө түмэнтээ уучлал гуйж, мянгантаа өршөөл эрээд цааш өгүүлсү. Ийнхүү их гүүшийн “сэтгэл дүр дуршил төрсөн”-ий эрхээр “Сайтар номлосон эрдэнийн сан Субашид”-ыг дуун хөрвүүлжээ хэмээн молхи би мунхаглаж байна. Тийм ээ, эрдэмт багш академич Д.Цэрэнсодном аругайн “Монголын бурханы шашны уран зохиол” бүтээлдээ хэвлүүлсэн “Лам эрдэнийн гэгээний намтар оршвой”-д “Гучин есөн сүүдэр зооглосон шар нохой жилд цамын завсарлага тайлаад төрсөн нутгийн энэ суманд урьд жил бүр Ялгуугсаны эх Билгийн чанад хязгаар хүрсэн зуун мянган шүлэгтийг нэжгээд гүйцэд уншсан...Бас энэ үеийн бараг дор заримууд бээр дурдатгасны ёсоор Сажийн сайн номлол Субашидын тайлбар сэлтийг гүйцдээр, монголын

хэлд орчуулав” (4.252) гэжээ. “Гүйцэд уншсан, гүйцэд орчуулсан...” Цахар гэвш зөвхөн гүйцэд орчуулаад зогссон бус юм. 1778 онд буюу ёстой л 40 гарсан эр, дөрөв дарсан ат гэж монголчуудын хэлдгээр жинхэнэ оюун гүйцэд тэгширсэн үедээ орчуулсан энэ зохиол уран сайхны хувьд ч гүйцэд болсон, одоо ч судлаач, уншигчдын дуршлыг гүйцэд татсаар байгааг хэлэх хэрэгтэй. Тэрхүү “дуршил төрсөн” гэдгийг молхи би бүр “онгод орсон” гэж урвуулан хэлмээр байна. Чингэхдээ их гүүш маань дуун хөрвүүлгийн эшийн ямар зарчим баримталсан вэ гэдэг асуулт зүй ёсоор гарна. Тийм ээ, ямар ч дуун хөрвүүлэгч, тэр тусмаа Цахар гэвш шиг эрдэмт гүүш эшийн зарчимгүйгээр орчуулах гэж үгүй биз ээ. Учир нь эшгүйгээр орчуулна гэдэг элчилгүй талд хазааргүй морьтой давхих лугаа агаар нэгэн бөлгөө. Чингэхлээр дуун хөрвүүлгийн эшийн ямар зарчмыг баримталж орчуулсан байж таарах вэ? Цахар гэвштэн “Сайн номлолт эрдэнийн сан “Субашид”-ын тайлбар чандманийн түлхүүр хэмээгдэх оршвой”-ын төгсгөлийн үгэнд бичихдээ: “Субашид”-ын тайлбар товчийн төдий өгүүлсэн чандманий түлхүүр гэдэг үүнийг “Субашид”-ын хоёр зүйл тайлбар тэргүүтэн судар шастируудаас түүж мэдэхэд хялбар болохыг эрхлэн шинжлээд өөрийн оюунд ургасны хэрээр Шахинлагуудын тойн Сумади нэрт бичив” (5. 196) гэжээ. “Энэ Сумади бол Цахар гэвш Лувсанчүлтэм мөн” гэж Монголын эрдмийн ноён оргилын нэг Ц.Дамдинсүрэн абугай баталсан нь буй. Үүнийг үл өгүүлэн өгүүлэхэд Цахар гэвштэн энэ төгсгөлийн үгийг Чандманий түлхүүрт зориулан бичсэн нь үнэн боловч ургуулан бодвоос бас “Субашид”-ын орчуулгад хамааруулан өгүүлсэн байхыг ч үгүй гэж няцаах аргагүй мэт. Өөрөөр хэлбэл “...мэдэхэд хялбар болохыг эрхлэн шинжлээд өөрийн оюунд ургасны хэрээр ...бичив” гэдгийг “мэдэхэд хялбар болгох үүднээс өөрийн оюунд ургасны хэрээр орчуулав” гэж ойлгож болмоор. Молхи би яагаад ингэж аймшиггүйяа хэлж байна вэ? Энэ тухайтад “ариун сүсгээр гэцэл Лувсандорж, бичээч Жүрмэдданзан нарын бичсэн Аврал богд лам эрдэнийн гэгээний намтрын гуравдугаар бүлэг”-т “Орчуулга айлдсан энэ ч ...эхэн, дунд, адаг оюутан бүхний оюун дор мэдэхүйеэ хялбар...” (6. 252) гэж өгүүлсэн нь дээрх лүгээ утга уялдаж байна гэж хэлж болно. Түүнчилэн Хамгийг мэдэгч Жанжаа хутагт Ролбийдоржийн эрхэлснээр Монголын 40 орчим гүүш, хэлмэрч нарын зохион, 1742 онд модон бараар хэвлүүлсэн “Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг”-ийн “Барамид”-ын аймгийн эхэнд өгүүлэхдээ: “...шударгуу оюунаар үг утгасын хувийг сайтар шинжлээд...мэдэхүйеэ хялбар үгээр утга лугаа үл харшлалдуулан сайтар орчуулбаас...олон чуулганыг аривтгаж чадах...” (7. 19a) гэжээ. Энэ хоёр, тэр ч байтугай дээрх гурав “хүртэхүйн орон нугуундаа” нэг л утгыг зааж байнам бус уу. Энэ нь “Субашид”ыг Цахар гэвштэний орчуулсан гол зорилго гэж хэлж болно. Тэгэхлээр уг зорилгод хүрэхийн тулд орчуулгын эшийн ямар зарчим баримталсан вэ? Уг нь дэлхийн орчуулгын онол (практик)-д утгачилсан, махчилсан, чөлөөт гэж гурван урсгал бий. Гэтэл Дамдинсүрэн гүүш Пушкиний “Алтан загасны үлгэр”-ийг орчуулсан зарчмын тухайтад айлдахдаа “зохиомжлох” гэсэн нэгэн нэр томъёог дэвшүүлсэн байдаг. Энэ нь угтаа Дамдинсүрэн абугайн анх дэвшүүлсэн зүйл ч биш ерөөс уламжлалт монгол дуун хөрвүүлгэд аль эртнээс байсан зүйл бололтой. Үүнийг “оюунаараа найруулан

орчуулах” гэж нэрлэж байсныг Ш.Сонинбаяр ламтан дурдсан байна. (8. 97) Энэ нь дээрх “оюунд ургасны хэрээр” гэж Цахар гэвштэний өөрийнх нь бичсэнтэй ч авцалдаж байна гэж бардаагаар хэлж болно. Юу вэ гэвэл орчуулга гадаад үгэнд, гадаад хэлний өгүүлбэрийн бүтэцэд үл баригдан эх хэлнийхээ найруулах ёсноос эс гажсан байх учиртай. Цахар гэвштэн төвд үгэнд, төвд өгүүлбэрийн бүтэцэд огоот баригдаагүйн жишээг доктор Л.Хүрэлбаатарын судалгаанаас үзэж болно. Иш татруун:

Муу эм хийгээд муу амраг ба муу хааныг хэн нэгэн шүтэх

Төвд эхийг махчилан орчуулбал ийм гэнэ. Тэгвэл Цахар гэвш үүнийг

Адаг муу гэргийтэй амар явж үл болох

Атаа ихт нөхөртэй удаан ханилж үл болох

Уур ихт догшин хаанд ашид итгэж үл болох гэж буулгажээ. Төвд өгүүлбэрийг бүхэлд нь өөрчилсөнөөр үнэхээр эрдэмтэй эрдэмгүй, харц, ноён хэнд боловч мэдэхүйеэ хялбар болсон байна. Тэр байтугай 270 жилийн дараах бидний үеийнхэнд ч мэдэхүйеэ хялбархан байнам бус уу. Гэтэл яаж ийн мэдэхүйеэ хялбар болгов оо? Орчин үеийн орчуулгын эшээр бол хувиргалын бүхлээр нь өөрчлөх зарчмыг энд гарамгай хэрэглэснийг тайлбарлалтгүй тодорхой тул гагц төвд шүлгийн **муу** гэдэг үгийг авч үзье. Энэ нь ерөнхий утгатай үг юм. Тэгвэл Цахар гэвш тэрхүү гурван **муу**-гийн утгыг нарийвчилсан байна. Өөрөөр хэлбэл адаг муу, атаа ихт, уур ихт догшин хэмээн тодорхой утгатай болгон хувиргажээ. Энэ нь орчин үеийн орчуулгын онолын үүднээс бол дээр өгүүлснээр утгыг нарийвчлах гэдэг хувиргалын зарчим мөнөөс мөн. **Шүтэх** гэдэг ерөнхий утгатай үгийг ч мөн л утгыг нарийвчилж, **явах, ханилах, итгэх** гэсэн тодорхой утгатай болгожээ. Чингэхдээ **амар, удаан, ашид** гэсэн үгсийг нэмжээ. “Мэргэд гарахын орон”-д “зарим үе дур үгсийг өчүүхэн эс нэмбээс утгын чадал үл бүрдэх мэт ч буй” (9. 20а) гэж айлджээ. Цахар гэвштэн эдгээр үгсийг нэмснээр утгын чадлыг бүрдүүлж чадсан байна гэж бахархан хэлсү. Мөн тавд өгүүлбэр бол баталсан (шүтэх) өгүүлбэр юм. Гэтэл дуун хөрвүүлэгч үүнийг үгүйсгэсэн (үл болох) өгүүлбэр болгон хувиргасан байна. Энэ нь өнөөгийнхөөр бол эсрэг утгаар орчуулах зарчим юм. Билиг танхай дуун хөрвүүлэгч хүн ганцхан өгүүлбэрт ийм олон хувиргалын (бүхлээр нь өөрчлөх, утгыг нарийвчлах, нэмэх, эсрэг утгаар нь орчуулах) зарчмыг хэрэглэж, утгын чадлыг бүрдүүлэн мэдэхүйеэ хялбар болгочихсон байна. Чухамхүү энэ л учраас шавь нарынх нь дуу алдан бичсэнээр гэвштэний дуун хөрвүүлгийн “үг нь найртай бөгөөд яруу эелдэг” (10.252) болжээ. “МГО”-д “...шүлэглэсэн нүгүүдийг яруу найртай ...үйлдэх” (11.23б) гэж айлдсан буй. Энэ нь хэдийгээр төвд шүлгийн тухай хэлсэн мэт боловч орчуулга нь мөн л тийм байх учиртай гэсэн үг мөн. Үүнийг гэвштэний шавь нарын өгүүлсэн хийгээд гэвштэний өөрийнх нь орчуулсан нуталж байна. Энэхүү “найртай бөгөөд яруу эелдэг” нь яруу найраг орчуулах гол зарчим мөн. Ганц яруу найраг ч бус. Чингэж “найртай, яруу эелдэг” болгохын тулд Цахар гэвштэн толгой холбох, сүүл холбох, авиа ижилсүүлэх, дотор нь холбох (дотоод холбоц) зэрэг монгол яруу найргийн айзам үүсгэдэг хэд хэдэн аргыг хэрэглэсэн байна. Толгой холбосон нь, **адаг,**

атаа, агуур (уур), сүүл холбосон нь, болох, болох, болох, авиа ижилсүүлсэн нь, **адаг-амар, атаа-удаан, агуур-ашид**, дотуур холбосон нь, **ихт-ихт**, нөхөртэй-гэргийтэй, явж, ханилж, итгэж, **үл-үл-үл** гэх мэт. Тэгвэл энэ мөрийг англи хэл рүү орчуулсан байдлыг авч үзсү.

Who would depend on a bad spouse,

A bad friend, or a bad king?

Үүнийг орчуулбал:

Муу эхнэр, муу нөхөр,

Муухаанд хэн найдах юм бэ? болох бөгөөд энэ нь Хүрэлбаатарын үгчилсэн орчуулгатай яг таарч байгаагаас үзэхэд англиар эхийг яг барин буулгасан нь харагдаж байна. Гагцхүү асуух өгүүлбэр л болгосон байна.

Дахин нэг жишээ авсу.

Сайжрахын цагт бүгд садагнах

Доройтохын цагт бүхэн дайсагнах

Энэ бол Л.Хүрэлбаатарын үгчилсэн орчуулга. Тэгвэл Цахар гэвийн орчуулгыг толилуулсу.

Сайжран дээшлэхийн цагт бүгд эрэгцэн нөхөр болох

Сааран доройтохын цагт бүгд дутаан дайсан болох

Толгой холбохын тухайтад “МГО”-д өгүүлэхдээ “... магтаал хийгээд залбирал мэт зарим нугууд дур монгол хэлэн дур алдаршсан толгой холбох мэт үйлдвээс бээр харш үгүй...” (12.236) гэжээ. Энэ хоёр мөрийг үзвээс **дээшлэх, доройтох** гэдгээр толгой холбож болмоор байгаа боловч гэвштэн тэгсэнгүй, **сайжран, сааран** гэдгийг уг хоёр үгэн дээр нэмэн толгой холбожээ. Энэ нь учиртай болой гэж мунхагламуй. Нэгд, эхнийхэд нь д үсгээр толгой холбогдож байгаа боловч нэгд, авиа нь ижилсэхгүй байж, хоёрт үг нь ганцдаж сондгойроод чихэнд наалдаж өгсөнгүй. Харин **сайжран, сааран** гэдгээр толгой холбоход авиа ижилссэн төдийгүй эдгээрийг **дээшлэх, доройтох** лугаа хоршин хэрэглэснээр уг бадаг үнэхээр хөгжимлөг, “найртай” болохын үүд нээгдсэн байна. Үүний зэрэгцээ дотоод холбоцыг чадамгай ашигласнаар үнэхээр сонсголон яруу буюу “яруу эелдэг” болсон байна.

Сайжран дээшлэхийн цагт бүгд эрэгцэн нөхөр болох

Сааран доройтохын цагт бүгд дутаан дайсан болох

Тэгвэл англи орчуулгыг үзсү.

When one is wealthy, all are friends,

But if one is poor, all are enemies

Үүнийг монгол болговол:

Хүн баян байвал бүгд нөхөд болох

Харин ядуу бол цөм дайсан болох.

Энд манай дуун хөрвүүлэгч сайжран дээшлэх, сааран доройтох гэсэн үгээр оноосон бол англи орчуулагч баян, ядуу гэдэг үгийг сонгосон байна.

Шавь нарынх нь бичсэнээр Цахар гэвийн “үгний чадлыг гаргасан ёсон тэргүүтэн нь бусдаас үлгэр ялгаатай” (13.252) ажээ. “МГО”-д өгүүлэхдээ: “Тэрхүү үгийн чадал гарахуй ёсыг сайтар шинжлэх хэрэгт болой” (14.196) гэжээ. Үгийн чадлыг гаргана гэдэг нь орчуулагч гадаад бичгийн үгэнд жин яг таарсан үгийг нь оноож тавихыг хэлдэг. Тэгвэл гэвштэн “үгийн чадал гарахуй ёсыг сайтар шинжлээд” “бусдаас үлгэр ялгалтай”-гаар хэрхэн гаргасан буй? Тэрхүү “үлгэр ялгалтай” гэдэг нь юун буй? Энэхүү “үлгэр ялгалыг тодруулахын үүднээс гэвийн орчуулгыг бусад орчуулгатай нь харьцуулан жишвээс зохино. Цахар гэвийнхээс гадна “Субашид”-ын зургаан орчуулга буй гэдэг. Их мэргэн Дамдинсүрэн аругай “Субашид”-ын гучин бадгийн гурван орчуулгыг “Монголын уран зохиолын дээж зуун билиг оршвой”-доо оруулжээ. Эдгээр нь тарнич тойн Соном-гара, мэргэн гэгээн Дамбийжалцан, номтын Ринчен нарын орчуулга юм. Орчуулгуудыг харьцуулсугай. Гэхдээ Соном-гарагийн орчуулга бол XIII зууны сүүл, XIV зууны эхэн үеийнх, Цахар гэвийнх бол XVIII зууны дунд үеийн, мөн Дамбийжалцаных XVIII зууных, номтын Ринченийх XIX зууных тул Соном-гарагийн орчуулга нэг үеийн хоёр орчуулагчийнхаас арай өөр байх, харин Цахар гэвш, мэргэн гэгээн хоёрын орчуулга төстэй байж болох талтай гэж бодож болохоор боловч энэ тухайтад цэцэрхэн нуршихыг огоорч, жишин толилуулахыг эрхэм болгосу.

Тойн Соном-гарагийн орчуулсан нь:

Сайн үгсийг мэргэдийн оюунаар ухъяюу

Мунхагууд хаанаас ухахуун

Нарны гэрэл ургаваас л

Элээсийн шувуу балран одмуй

Мэргэн гэгээн Дамбийжалцаны орчуулсан нь:

Номлолуудыг мэргэд оюунаараан мэдмүй за

Мунхагууд тийм бус буй.

Гэгээн гэрэл наран нь гарваас

Балайрмуй, элээсийн шувууд

Гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулсан нь:

Үнэн мэргэн ухаантан номын утгыг мэднэ за

Үтэл мунхагууд хаанаас мэдэх

Үлэмж гэрэлт нар ургаваас л

Үзтэл шар шувуу тэргүүтэн харин балайрах мэт

Номтын Ринчений зассан нь:

Үнэн мэргэн ухаантан сайн номлолын утгыг мэдгүй за

Үтэл мунхагууд хаанаас мэдэх

Үлэмж гаралт наран ургаваас л

Үзтэл, шар шувуу тэргүүтэн харин балайрюу

Эдгээрийг зэрэгцүүлэн үзвээс Соном-гара, Дамбийжалцан хоёрын орчуулга буюу дөрвөн зууны зөрөөтэй хоёр орчуулга бараг үг үсгээрээ нийлж байна. Харин Лувсанчүлтэмийн орчуулга ондоо байна. Түрүүчийн хоёр болон дөрөв дэх орчуулгад гараад байгаа **сайн үгс, номлол, сайн номлол** зэрэг нь бурханы шашны зарлиг сургаалын утгыг заасан тодорхой утгатай үгс юм. Тэгвэл гэвштэн түүнийг **ном** гэж орчуулснаараа дээрх үгсийн утгыг түүнд багтаан ерөөс ямар ч номын утгыг мэргэн хүн л ойлгоно хэмээн утгыг ерөнхийлөн буулгасан байна. Түвдэч Л.Хүрэлбаатарынхаар бол “шашин номын санааг иргэншүүлсэн” (15.110) байна. Тэрчлэн эхийн элээ **шувуу-г шар шувуу** болгон өөрчилжээ. Үнэндээ нар гарахад нүд балайрдаг нь шар шувуу юм. Элээ нартайд ч нисч л явдаг. Цахар гэвш үүнийг соргог анзаарчээ. Иймээс монголчуудын сэтгэхүйд ойртуулан элээг **шар шувуу** болгон өөрчилсөн байна. Харин Ринчен гэвштэний орчуулгыг засахдаа **ном** гэдгийн утгыг нарийвчилж, **сайн номлол** болгон шашны агуулга руу нь оруулсан мөртлөө **шар шувуу-г** хэвээр нь үлдээжээ. Үүнээс үзэхэд Номтын Ринчен бурханы зарлиг сургаалын үг үг үсгэд халдаж болохгүй гэсэн зарчмыг бариад иргэний талын зүйлийн орчуулга ийм байж болно гэж зөвшөөрч байсан, мөн нарны гэрэлд шар шувуу л юм харж чаддаггүй гэдгийг мэдэхийн учирт хэвээр үлдээсэн байж болох талтай. Энэ бүхнээс үзэхэд гэвштэн орчуулгадаа үгийн чадлыг бусдаас үнэхээрийн өвөрмөцөөр гаргаж байсан нь бэлхэнээ харагдаж байна. Чингэвэл англи орчуулгыг харьцуулсу.

Skilled in good advice, the wise know,

But foolish people do not.

When radiance of the sun appears

Owls became blind.

Энэ шадыг үгчлэн монгол болговол:

Сайн зарлигт нэвтэрсэн мэргэн нь мэднэ

Тэгвэл мунхаг хүмүүс үл мэднэ.

Нарны туяа тусахад

Ууль сохор болно.

Энэ англи орчуулгад owl буюу монголоор ууль гэдэг үгийг сонгосон тухайтад хэдхэн үг хэлмээр юм шиг. Ууль нь шөнийн идэшт шувуу. Нар гарахад мөн л нүд балайрдаг нь тодорхой. Англи орчуулагч үүнийг бодсон байж болох талтай. Гэтэл бас (as) wise as an owl /ууль шиг мэргэн/ гэдэг англи өвөрмөц хэлц үг бий. Уг эхэд нэгэнт мэргэн ухаант хүний тухай яригдаж байгаа болохоор англи орчуулгад утгыг улам тод болгох үүднээс ууль гэдэг үгийг сонгосон байж ч болзошгүй.

Цаашилбал:

Соном-гарагийн орчуулсан нь:

*Их ухаантан шантарваас бээр
Төлд ухаан нь хүчит болмуй заа
Гөрөөдийн хаан арслан өлсвөөс бээр
Зааны эхин мөн дээр хагальюу*

Дамбийжалцаны орчуулсан нь:

*Ухаантан хэдий мухардваас
Оюун нь хүчин төгс больюу
Гараагийн хаан өлсвөөс
Заан бүхийгийн тэргүүнийг хагалнам*

Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулсан нь:

*Асар сайн ухаантан эд мал доройтовч
Ашид ухаан нь сайнаар байх вий
Араатны хаан өлсвөөс л
Асар түргэнээр зааны толгойг хагальюу*

Ринчений засварласан нь:

*Асар их ухаантан хэр доройтовч
Асар харин оюун нь хүчин төгөлдөр больюу
Араатны хаан арслан өлсвөөс л
Асар түргэнээ зааны толгойг хагальюу*

Жон Т.Давенпортын англиар орчуулсан нь:

*When the very wise become destitute
Their intelligence grows even stronger.
When the king beasts becomes hungry
It swiftly attacks the elephant's head.*

Энэ англи шадыг үгчлэн буулгавал:

Үлэмж мэргэн хүн ядуурахдаа

Ухаан нь улам сайжирдаг.

Араатны хаан өлсөхдөө

Зааны толгой руу даруй дайрдаг.

Уг эхийг барьж буулгасан гэж миний дүгнэж байгаа англи орчуулгаар бол Цахар гэвш маань утгыг ягштал оножээ гэж бардаагаар хэлж болох. Учир юун гэвэл Соном-гарагийн шантрах, Дамбийжалцаны мухардах, Ринчений доройтох гэж оноосныг Цахар гэвштэн эд малаар доройтовч гэж дүйлгэсэн байна. Би яагаад Цахар гэвшийнхийг оносон гэж хэлж байна вэ гэвэл англи *destitute* гэдэг үг ядуурах, хоосрох, үгүйрэх гэсэн буюу өөрөөр хэлбэл эд хөрөнгөөр доройтох гэсэн утгатай тул гэвштэний эд мал доройтовч гэсэн нь түүн лүгээ цавхийтэл тохирч байна. Гэвш маань эд хөрөнгө гэсэнгүй, эд мал гэж, мал гэдэг үгийг нэмсэн нь өөрийн уншигчийг бодох гэж өдгөө хэлж байгаа зарчим, өөрийн уншигчийн сэтгэхүйд ойртуулах зарчим даруй мөн. Мөн Соном-гара, Дамбийжалцан нарын **гөрөөд** гэж буулгасныг Цахар гэвш **араатан** болгосон нь бас л оносон ажгуу. **Гөрөөд** гэдэг нь бүх ан амьтан гэсэн утгыг тэр үед зааж байсан. Тэгвэл Цахар гэвш утгыг нарийвчилж, зөвхөн араатан амьтан гэсэн утгаар авчээ. Англиар **beast** нь араатан гэсэн үг. **King of beasts** гэхлээр **Араатны хаан** гэсэн утга яахын аргагүй мөн. Гагцхүү Цахар гэвш **арслан** гэсэн үгийг нэмж монголчуудын хэвшин тогтсон хэллэгийг сонгосноороо дээрх хэллэгийг монгол хүний сэтгэхүйд ойртуулсан хэрэг мөн. Утгыг тодлох үүднээс үг өчүүхэн нэмэн үйлдэхийг МГО-д заасныг дээр би дурдсан бөлгөө. Цааш нь түвд судлаач Л.Хүрэлбаатар "...харийн ахуйг монголжуулсан нэг сонин юм нь, "Заан машинд хүч төгс боловч өчүүхэн заанчин (зааныг сургагч) түүнийг сургаж ажилд зардаг" гэж түвд эхэд өгүүлснийг Цахар гэвш орчуулахдаа "Унаагүй эмнэг үхэр мориуд хүчтэй боловч удалгүй номхорч хүүхдэд ч унуулах мэт" гэж монгол ахуйд зохицуулсан юм" (16.114) гэж бичжээ. Энд амьтныг амьтнаар сольжээ. Тэгвэл бүр хүнийг үйлс болгосон нь ч буй.

Эрдэмтэй эрдэмгүй аранг

Авахуй гээхүйяа оюутанхүү орон

Тоосонд холилдсон төмөрийн үрэвтсийг

Соронзон гүр аван чадмуй гэж Соном-гарагийн хэт махчлан орчуулсан бадгийг Цахар гэвш орчуулахдаа:

Хортой тустай олон үйлсийн дотроос

Хойшид тустай сайныг ялгаж авагч мэргэн бөгөөд

Хог сагийн дотор байсан төмрийн үртсийг

Холимоггүй соронзон гүр бүр ялгаж татах мэт гэжээ. Энд эрдэмтэй эрдэмгүй хүнийг

хортой тустай олон үйлс болсон нь эхээс дэндүү холдсон мэт харагдана. Гэвч Оросын Гоголь “орчуулахууд эхээс холдох тусам утга ойртоно” гэж цэцэлснийг санаваас Цахар гэвшийн чингэж орчуулсан нь яахын аргагүй зөв болоод явчихна. Мөн Л.Хүрэлбаатар бичихдээ: “Цахар гэвш...Энэтхэг түвдийн сургаалын шүлэгт уламжлал болсон лянхуа цэцэг тогос шувуу, заан, чандмани эрдэнэ зэргийг ердийн монгол ахуйд зохицуулж, үзэсгэлэнт цэцэг, уран дуут шувуу, мал адгуус эд өлгийн зүйлсээр орлуулсан байна” (17.115) гээд энэ бүхнээс ургуулан дүгнэхдээ уг орчуулгыг “...бие даасан бүтээлийн шинжтэй болжээ” (18.103) гэсэн байна. Энэ нь, нэг бодоход, зөв дүгнэлт мэт. Нөгөө бодоход?!...Ер орчуулагчийн орчуулга бүр бие даасан бүтээл байдгийг үл өгүүлье. Цахар гэвшийн орчуулгын жишээ лугаа тун төстэй нэгэн жишээг ХХ зууны Билгүүн номч Ринчен бээр “Жийдаан хуушаан”-ны намтраас иш татаад “Үүнд гэр мал гэсэн хоршоо үг бол даруй монгол орчуулагчийн хэрэглэсэн хоршоо үг болохоос зайлахгүй аж. Энэ зүйлд холбогдсон тэр баатар эр үе улиран Лин-ан хотод сууж, ан хийхдээ явган явдаг хүнд гэр мал гэж хоршин хэлэх МАЛ гэдэг хаанаас байх ажээ. Гагцхүү монгол орчуулагч монгол үзэгчийн сэтгэлд гэр гэхэд мал гэдэг нь санаанд орж, гэр мал хэмээн хоршин сэтгэдэг байдал нь үүнээ үзэгдэн буй заа. Үүнийг би бас асар буруушаан үл халдах болой. Учир юун хэмээвээс орчуулсан хүн нь монголоороо бодоод, монгол хэлээрээ эл орчуулгыг үзэн сэтгэх, сонирхон бодох монгол үзэгч олондоо зориулсан болох тул уг эх зохиолыг тэр зохиолын эх хэлээр нь үзэн бахдагч хүний сэтгэлд төрдөг санаа бахдал, баяр хорслын хөдөлгөөнийг монгол үзэгчийнхээ сэтгэлд төрүүлэх гэсэн орчуулагч хүн ухаанд нь орж, сэтгэлд нь тусахуй өөр соёл байдал бүхий өөр улсын үгийг махчлан хуулах гэсээр хэтэрвэл уг зохиогчийн санаа бодлыг өөр хэлээр үзэгч хүнд нэвтүүлэхэд нь замын садаа бартаа босгоно гэсэн үг шүү дээ” (19.154) гэжээ. Ринчен гүүштэний энэ санааг Цахар гэвштэний орчуулгад бүрнээ хамааруулж болно. Мөнхүү орос орчуулагч нар англи хэлнээс орос руу орчуулахдаа англи хүний бэлгэдэл **царс** модыг орос хүний бэлгэдэл **хусаар** орлуулсан нь элбэг байдаг. Энэ нь Ринчен аругайн хэлснээр эхийг үзэгч, орчуулгыг үзэгч хоёрын сэтгэгдлийг ойр болгох гэсэн хэрэг мөн. Үүнийг орхин өгүүлэхэд гэвштэнийг үндэсний онцлогтой үг бүгдийг ийм аргаар орлуулсан гэж бас болмооргүй байна. Тухайлбал, олон газарт зааныг заанаар нь (Үлгэрлэвэл, заан дайсныг дарж хандах тул, Сайн зааны хүчийг дайсанд тавибал мэдэх, Урьд нэгэн газар байсан олон хүчит заанууд гэх мэт), тогосыг тогосоор нь (Сайхан өнгөт тогос үргэлж өөрийн биеэр эргэцүүлэх), суурин ахуйг түүгээр нь (тариаланд урсах усыг дагасан загас тарианы сувагт орж үхэхтэй адил) орчуулснаас харагдана.

Чингэхлээр Цахар гэвш орчуулгадаа маш уян хатан хандаж, хэдийд нь монгол ахуйг үгээр орлуулах, хэдийд нь гадаад ахуйн үгийг хэвээр буулгах вэ гэдгийг тун нарийн сонгосон байна. Ялдар дурдахад, уншигчаа бодох энэ уламжлал 20-р зуунд ч үргэлжилж, их номч Б.Ринчен гүүш Гоголийн “Тарас Бульба”-г орчуулахдаа “зүрхэнд сум туссан хурга” гэдгийг “зүрхэнд зэв туссан янзага” гэж орчуулж **хургыг янзага** болгож байсан жишээ бэлхнээ буй. Гагц Ринчен гүүш ч бус! Үүнийг үл өгүүлэн өгүүлэхэд

Цаашилбал:

Соном-гарагийн орчуулсан нь:

Асуулцан тэмцэлдэх инагсад

Мэргэнийг ухан үл чадъяу

Хөөргийг дохиураар эс дэлдвээс

Бусад тача ялгал нь юунаа аху

Дамбийжалцаны орчуулсан нь:

Мэргэн лугаа хэлэлцээгүйгээр

Тачаат угийг үл мэдмүй

Хэнгэргийг үл дэлдээгүйгээр

Бусад лугаа ялгал нь юун буй

Лувсанчүлтэмийн орчуулсан нь:

Сайтар эсэргүүцэж үл асуутал

Санаагаар хүний рэдмийг дэмий бүү цэнэ

Сайн дуут хэнгэрэг боловч эс дэлдвээс

Сац бас өөрөө дуу үл гарах мэт

Ринчений зассан нь:

Сайд мэргэд лугаа асууж хэлэлцэлгүй

Санаагаар хүний эрдмийг дэмий бүү цэнэ

Сайн дуут хэнгэрэг боловч эс дэлдвээс

Сац өөрөөн дуу үл гарам

Жон Т.Давенпортын англиар орчуулсан нь:

Until the learned are troughly questioned,

Their depth cannot be assessed

Until a drum is beaten by drumsticks

Its distinction from other drums is unknown.

Үгчлэн орчуулбал:

Эрдэмт хүнийг сайтар сонжихгүй бол

[Мэдлэгийнх нь] хэр зэрэг гүнзгийг цэгнэх аргагүй

Хэнгэргийг цохиураар дэлдэхгүй бол

Бусад хэнгэрэгнээс ялгаатайг нь мэдэх аргагүй

Хүнтэй ярилцаж хэлэлцэлгүйгээр эрдмийг нь басан үнэлж болохгүй гэсэн санаа бүхий энэ бадгийн эхний хоёр орчуулгыг үзвээс түвд эхдээ хэт баригдсан тал байна уу гэмээр. “МГО”-д өгүүлснээр “... мэдэхүйеэ хялбар үгээр утга лугаа үл харшлалдуулан сайтар орчуулбаас...” гэж заасан буйг дээр дурдсан. Тэгвэл Цахар гэвш энэ бадгийг орчуулахдаа үнэхээрийн үг утгасын хувийг сайтар шинжлэн мэдэж утгыг харшлалдуулаагүйгээр үл барам мэдэхүйеэ хялбар үгээр ой тойнруу бүр оруулаад өгчээ. “МГО”-д заасан “утгын чадлыг бүрдүүлэх” (20.20а) гэгч бол чухамхүү энэ мөнөөс мөн. Энэ нь Номтын Ринчений зассан байдлаас бүр тод болж байна. Тэр ч байтугай мунхаг миний бодлоор бол Цахар гэвш түвд эхэд байгаа логикийн гэмээр зөрүүг засан орчуулсан байна. Жишээлбэл, Л.Хүрэлбаатарын үгчилсэн орчуулгыг үзвээс түвд эхэд ийм нэгэн өгүүлбэр буй. Ишлэсү.

Дээд хүн номхноор өөр бусдыг тэтгэх

Муу хүн хэдрээр өөр бусдыг зовоох

Энд дээд хүнд муу хүнийг сөргүүлэн тавьжээ. Гэтэл учир шалтгаанаар нь хөөн бодвоос дээд хүн сайн байх албагүй, муу ч байж болох. Дорно дахины арга билгийн ухаанаар бол дээдийн нөгөө тал нь доод, сайны нөгөө тал нь муу болно. Доод хүний дотор бас сайн ч байж болно, муу ч байж болно. “... Өөрөө ямар ёсоор эс мэдсэнээ **мэргэн хэмээн алдаршсан дээд доорд хэн** ч бологдохуунаас сайтар асууж сэжгээн таслаад ...” (21.19а) гэж “МГО”-д дурдсаныг энд ишилбэл бүр ч тодроод явчихна. Ингэхлээр хоёрдугаар шатад дурдагдаж байгаа нь муу хүн байна. Тэгвэл “номхоноор өөр бусдыг тэтгэж байгаа” болохоор тэр дээд хүн бол сайн хүн байна гэсэн логик утгаар нь гэвштэн хөөн, **дээд хүнийг сайн хүн** болгон хувиргаж, **мууд** нь харгуулсан байна.

Үнэн сайн хүн номхон зөөлнөөр өөр бусдыг жаргуулах

Өөдгүй муу хүн ширүүн хэдрээр өөр бусдыг зовоох

Үгийн чадал гарахуй ёсын “үлгэр ялгал” нь энэ мөн.

Жон Т.Давенпортын англиар орчуулсан нь:

Noble people gently care themselves and others

Bad people stubbornly torment themselves and others.

Үүнийг үглэн буулгавал:

Сайн хүн зөөлнөөр өөрийгөө ч өрөөлийг ч анхаарна

Муу хүн гэжүүдээр өөрийгөө ч өрөөлийг ч зовооно.

Англи хэлэнд **noble** гэдэг үг хоёр утгатай. Нэгдэх нь язгууртан, сурвалжтан гэсэн, хоёр дахь нь сайн чанартай, яс сайтай, хүн чанар сайтай гэсэн утгатай юм. Иймд Давенпортын тэр noble-тай Цахар гэвшийн **сайн** нь цавхийтэл дүйж байгаа нь харагдана. Мөн хүрэлбаатарын **тэтгэх** гэж үгчилсэн, Давенпортын **анхаарах, санаа тавих** гэсэн үгсийг гэвштэн **жаргаах** гэсэн. Яагаад гэвштэн ингэв ээ гэсэн асуулт өндийгөөд ирэхэд доод шатад нь **зовоох** гэсэн

үг байгаа шүү дээ гэж бат хариулж болно. Саж бандид өөрийн эл цэцэн үгийн чуулганаа арга билгийн зарчмаар буюу ер сайн мууг, авах гээхийг харгалдуулан бичсэн юм. Чингэхлээр нэгэнт дор нь **зовоох** гэж байгаа болохоор дээрхийг нь оноохдоо зовоохын эсрэг үг болох **жаргаах**-ыг сонгохоос аргагүй юм. Тийм ээ, дахиад хэлэхэд, үгийн чадал гарахуй ёсын “үлгэр ялгал” нь даруй энэ мөн. Англи орчуулгад байгаа өөрийгөө гэдэг үгийг Хүрэлбаатар ч, гэвштэн ч орхисон нь жаахан хачирхалтай мэт. Уг нь утгын цохилт тэр үгэнд ч оногдож байгаа бололтой юм.

“МГО”-д “... магтаал хийгээд залбирал мэт зарим нугууд дур монгол хэлэн дур алдаршсан толгой холбох мэт үйлдвээс бээр харш үгүй...” (22.23б) гэсэн тэр тэр зарчмыг ягштал баримталжээ. Өөрөөр хэлбэл “Субашид”-ын орчуулгыг монгол бичгээр нь үзвэл нийт 457 бадгийг цөмий (100%) нь зэргэд холбоцоор холбосон байна. Энэ нь Цахар гэвшийн урлах авьяасын гайхамшиг, мөн монгол бичгийн чадлын гаргуун лугаа зайлбаргүй холбоотой. Харин орос үсэгт буулгасныг үзвэл тэр байдал зарим үед эвдэрч алдагдсан нь харагдана. Жишин үзүүлбэл:

ᠠᠨᠢᠯᠢ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ..

ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

Ер далайнууд усаар үл ханах

Ихэс хаадын сан эдээр үл ханах

Ерөнхий хүнүүд хүслээр үл ханах

Их ухаантан мэргэд эрдмээр үл ханах

Орос үсгээр буулгасан энэ бадгийг үзвэл толгойг солбицуулан холбосон (солбио холбоц) мэт харагдаж байна.

Сүүл холбох нь монголшүлгийн урныг харуулдаг нэг онцлог юм. Цахар гэвштэн ч шүлгийн сүүлийг гайхалтай уран холбожээ. Үүнд сүүл бүтэн холбосны нэг жишээ дурдвал:

ᠠᠨᠢᠯᠢ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ..

ᠠᠨᠢᠯᠢ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

Ийм бадаг 32 байна. Мөн солбиулан сүүл холбосон нь:

ᠠᠨᠢᠯᠢ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ..

ᠠᠨᠢᠯᠢ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ ᠨᠢᠯᠢᠯᠠᠭᠤᠨ

ᠠᠨᠢ ᠪᠠᠳᠠᠭ ᠰᠤᠯᠪᠢᠭᠠᠨ ᠰᠦ᠋ᠯᠪᠣᠰᠣᠨ ᠪᠠᠳᠠᠭ 20 ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ. ᠮᠥᠨ ᠨᠢᠭ ᠪᠣᠯᠣᠨ ᠭᠤᠷᠠᠪᠠᠳᠤᠭᠠᠭ ᠮᠥᠷᠢᠶᠢᠭ
 ᠰᠦ᠋ᠯᠪᠣᠰᠣᠨ ᠨᠢ ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ.

ᠠᠨᠢ ᠪᠠᠳᠠᠭ 84 ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ. ᠳᠥᠷᠦᠪᠦᠳᠦᠭᠡᠷ ᠰᠠᠳᠠᠨ ᠺᠡᠴᠡᠰᠡᠲ ᠮᠡᠲ ᠭᠡᠳᠡᠭ ᠤᠭ ᠵᠠᠭᠠᠪᠠᠯ ᠣᠷᠣᠳ ᠪᠠᠶᠢᠭᠠᠭ

ᠠᠨᠢ ᠪᠠᠳᠠᠭ 5 ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ.

ᠪᠠᠳᠠᠭ ᠬᠣᠷᠣᠨᠳᠠᠨ ᠬᠣᠯᠪᠣᠴ ᠠᠰᠢᠭᠯᠠᠭᠰᠠᠨ 4 ᠠᠵᠢᠭᠢᠯᠠᠭᠳᠠᠭ ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ. ᠢᠶᠢᠮ ᠬᠣᠯᠪᠣᠴ 4 ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠢ.

ᠭᠡᠲᠡᠯ ᠰᠣᠨᠣᠮ-ᠭᠠᠷᠠ, ᠳᠠᠮᠪᠢᠶᠢᠵᠠᠯᠴᠠᠨ ᠨᠠᠷᠢᠨ ᠣᠷᠴᠣᠭᠤᠯᠠ ᠲᠣᠯᠭᠣᠢ ᠪᠣᠯᠣᠨ ᠰᠦ᠋ᠯᠪᠣᠰᠣᠨ ᠵᠦᠶᠢᠯ

ᠣᠭᠲ ᠤᠭᠦᠢ ᠠᠵᠢ. ᠤᠭᠦᠭᠡᠷᠡᠳ 4 ᠴᠢᠬᠠᠷ ᠭᠡᠪᠰᠢᠶᠢᠨ ᠳᠤᠭᠤᠨ ᠬᠥᠷᠪᠦᠭᠦᠯᠢᠭ ᠥᠷᠥᠭᠡᠯ ᠪᠤᠰᠤᠳᠠᠰ ᠥ᠋᠋ᠷᠢᠶᠢᠨ ᠺᠥᠷᠬᠦᠶᠢ ᠶᠠᠯᠭᠠᠷᠴ

ᠪᠠᠳᠠᠭ ᠬᠣᠷᠠᠭᠠᠵᠠᠯᠴᠠᠨ ᠵᠣᠬᠢᠰᠢᠲ ᠠᠶᠠᠯᠭᠤᠴ ᠪᠡᠳᠡᠷ “ᠰᠤᠪᠠᠰᠢᠳ”-ᠶᠢᠨ ᠲᠥᠭᠰᠭᠡᠯᠢᠶᠢᠨ ᠤᠭᠨᠡᠳ ᠪᠢᠴᠢᠬᠢᠳᠡᠳ:

“...ᠮᠠᠨᠵᠤᠰᠢᠷᠢᠶᠢᠨ ᠭᠡᠷᠯᠡᠭᠡᠷ ᠣᠶᠣᠨᠢ ᠯᠢᠶᠠᠬᠤᠶᠢᠨ ᠨᠠᠪᠴ ᠥᠴᠦᠭᠦᠬᠡᠨ ᠨᠡᠭᠭᠡᠳᠡᠭ, ᠳᠤᠨᠢᠶᠢ ᠤᠬᠠᠨ ᠪᠠ ᠤᠴᠢᠷ

ᠰᠠᠯᠲᠠᠭᠠᠨᠢ ᠤᠬᠠᠨ ᠪᠠ ᠶᠠᠷᠤᠭᠤ ᠠᠶᠠᠯᠭᠤ, ᠬᠣᠯᠪᠣᠨ ᠨᠠᠶᠢᠷᠤᠭᠤᠯᠠᠬ ᠪᠠ ᠤᠭᠰᠢᠶᠢᠨ ᠴᠢᠮᠡᠭ ᠪᠠ ᠪᠤᠷᠬᠠᠨᠢ ᠰᠠᠶᠢᠨ ᠵᠠᠷᠯᠢᠭᠠᠰ ᠠᠯᠳᠠᠷᠰᠠᠨ ᠣᠯᠣᠨᠬᠢ ᠰᠤᠳᠢᠷᠤᠳᠤᠭᠢ ᠰᠣᠨᠰᠣᠨ ᠮᠡᠳᠡᠭ, ᠳᠣᠲᠢᠷᠣ ᠪᠠᠭᠲᠠᠭᠠᠭᠠᠳ ᠳᠠᠳᠠᠨ ᠤᠶᠢᠯᠳᠡᠨᠡᠷᠡᠷ

эш ухаан ба увьдсын утгыг алжаас буруу үгүйеэ мэдэх оюуны гэгээнийг олсон, номлох, зохиох, бясалгахад сайн самбаат...зохистойгоор өгүүлэгч Гунгаажалцанбалсансамбуу хэмээгдэх бээр...сайтар найруулсан..." (22.92) гэжээ. Чингэхлээр төгс эрдэмт, төгөлдөр билигт тийм хүн л "Субашид"-ыг дуун хөрвүүлнэ гэсэн үг юм. Тийм ч учраас монгол гүүш, дуун хөрвүүлэгч нар "Субашид"-ыг орчуулан авьяас чадлаа сорьж байсныг дээр цухас дурдсан долоон орчуулга гэрчилнэ. Гэвч эдэн дундаас чухамхүү Гунгаажалцаны цохон дурдсан эрдэм, авьяасаар цолгорсон нь Цахар гэвштэн, монгол түмний сэтгэл зүрхэнд хүрч түгэн дэлгэрсэн нь гэгээнийг олсон түүний дуун хөрвүүлэгч байлаа. "...Хэлмэрчлэгдсэн номлолд номхогдохуун эрхтэн...чихнээ сонсохуйд яруу, зүрхэнд буух тодорхой бөгөөд хуйлуулсан мэдэхүйеэ барилдлагын эв найр сайн бөгөөд эндүүрэх ба дахих, ба сандрах үгүй тэргүүтэн олон гайхамшиг ялгал лугаа төгссөнийг сайтар номлон зохиосноор шударга агч болоод шинжлэл лүгээ төгссөн ард нугуудын сэтгэлийн бат нь эрхгүй булаагаад сүсэглэх хийгээд баясах ба гайхамшигт болохын дүр байдал нугууд нааш цааш тэнцэлдэхүй мэт аригдах болсон..." (23.223) гэж мөнөөхөн намтарт өгүүлснийг тайлбарлалтгүй. "МГО"-д "...монголын хэлэн дүр хотлын алдаршсан бөгөөд их чадалт сэтгэлийг хөдөлгөн чадахуйг учир дур хүрсэн үгээр орчуулагдахуй" (24.21а) гэж буй. Эрдэнийн гэгээний намтрын энэ өгүүлбэр, "МГО"-ны энэ өгүүлбэр хоёрыг жишин үзэхэд Лувсанчүлтэм гэгээнтэн "Субашид" хийгээд бусад дээдийн номыг ард олныхоо сэтгэлийг хөдөлгөн чадахуйц дуун хөрвүүлсэн байна. Тийм чиг учраас хотол зоны зүрхний гүнээс "Сонсоё гэвэл Субашид" гэсэн сайхан хэллэг ундрэн гарсан буй заа. Энэ бол дуун хөрвүүлгийн голт зүрхэн бөлгөө.

Буриадын Номтын Ринчен гүүш "Яруу хэлний хүрхрэл" зохиолдоо "Мэргэд гарахын орон"-г "...хойно орчуулагчин нугууд тур сайн зарилгийн дохионы утгасыг үзэхүй нүдэн болгов" гэж бичжээ. Бидний хэлмэрч орчуулагч хэмээн ойлгодог "лозава" гэдэг самгард үг үгчлэн орчуулбаас "ертөнцийн мэлмий" гэсэн үг юм байна. Үнэхээр ертөнцийн ард түмнүүдийг бие биенийх нь түүх соёл, урлаг утга зохиолтой танилцуулах нандин алба гагц дуун хөрвүүлэгч нарт л заяасан байдаг. Тиймээс тэднийг ертөнцийн мэлмий гэж өргөмжлөн дуудахаас ч аргагүй юм уу.

"Ертөнцийн мэлмий" "эрднийн гэгээн" Цахар гэвш Лувсанчүлтэм бээр "орчуулагчин нугуудын үзэхүй нүдэн" болсон "Мэргэд гарахын орон"-ы эшийн зарчмыг баримтлаж "яруу үгт, утга сайт бичиг"-үүдийг "дуршил төрсөн"-ий эрхээр оюунаараа найруулан дуун хөрвүүлж байсныг цухасхан өгүүлбээс ийм буюу.

Үүнийг бүтээснээс болсон хиргүй буян

Эрхэн тунгалаг колти сарны гэрэл нийлсэн мэт түүгээр

Эх болсон хамаг амьтаны мунхагийг арилгаад

Эрдэм билгийг хүсэгчдийн оюуны гумудаг дэлгэрүүлэх болтугай гэж "оюуны лянхуагийн навч...нээгдсэн" Гунгаажалцан ерөөн шүлэглэжээ. Нээрээ цоорхой эрдэмт Цахар гэвшийн энэ гайхамшигт дуун хөрвүүлэгч ч гурван зуу гаруй жилийн туршид монгол

түмний мунхагийн харанхуйг арилгаж, эрдэм билигт шамдагчдын оюуны гумуда цэцгийг дэлгэрүүлэн ирсэн агаад манай хойч үеийн үр саад ч мөнхөд тийн зохиох болмуй. Лам эрднийн гэгээнтэн Таны “өлмийг оройгоороо тахису”, молхи би.

Анхааран чагнасанд гялайлаа.

Ном зүй

1. Д.Цэрэнсодном, Монголын бурханы шашны уран зохиол, УБ, 2007
2. Мөн тэнд
3. Мөн тэнд
4. Мөн тэнд
5. Саж бандид Гунгаажалцан, Эрдэнийн сан Субашид, Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулга, Хэвлэлд бэлтгэсэн Ц.Дамдинсүрэн, Ж.Дүгэржав, УБ, 1958
6. Д.Цэрэнсодном, Монголын бурханы шашны уран зохиол, УБ, 2007
7. Ш.Сонинбаяр, Номын мэргэдийн өлмийд сөгдөмү, Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр, Эрхэлсэн Г.Мэнд-Оёо, УБ, 2008
8. Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршивой, Буриад модон бар
9. Мөн тэнд
10. Д.Цэрэнсодном, Монголын бурханы шашны уран зохиол, УБ, 2007
11. Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршивой, Буриад модон бар
12. Мөн тэнд
13. Д.Цэрэнсодном, Монголын бурханы шашны уран зохиол, УБ, 2007
14. Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршивой, Буриад модон бар
15. Л.Хүрэлбаатар, Монгол орчуулгын товчоон, УБ, 1995
16. Мөн тэнд
17. Мөн тэнд
18. Мөн тэнд
19. Б.Ринчен, Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй, Марк Твений минь махыг идэж дээ, УБ, 1991
20. Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршивой, Буриад модон бар
21. Мөн тэнд
22. Мөн тэнд
23. Саж бандид Гунгаажалцан, Эрдэнийн сан Субашид, Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулга, Хэвлэлд бэлтгэсэн Ц.Дамдинсүрэн, Ж.Дүгэржав, УБ, 1958
24. Д.Цэрэнсодном, Монголын бурханы шашны уран зохиол, УБ, 2007
25. Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршивой, Буриад модон бар
26. Ordinary Wisdom, Sakya Pandita's Treasury of Good Advice, Translated by John T.Davenport, Wisdom Publications, Boston, 2000